

EESTI PUNKLUULE JA SIIRDEAJASTU ALGUS

Piret Viires

Tallinna Ülikool

Ülevaade. Artikkel käsitleb siirdeajastu alguse üht huvitavamat kirjandusnähtust, eesti punkluulet, mis 1980. aastate lõpus arenes kiiresti subkultuursest nišifenomenist poliitiliselt angažeeritud isamaaliseks protestikirjanduseks ja oli nähtavas rollis laulva revolutsiooni ajal. Samal ajal sisenes punkluule ka jõuliselt eesti kirjanduskaanonisse, seda märgatavalt laiendades. Punkluule tõi kirjandusse uued võtted ja jooned (kõnekeelsus, madalate kategooriate poetiseerimine, luuletekstide jõulisus ja intensiivsus, terav ühiskondlik protest jm) ning oli 1990. aastate kirjandusmurrangute eelkäija. Kui punkluule poliitiline angažeeritus jääbki laulva revolutsiooni perioodi, siis eesti kirjanduskaanonisse on punkluule end kinnistanud. Seda näitab nii punkluule käsitlemine kirjanduslugudes, kaasatus gümnaasiumi riiklikusse õppekavasse kui ka käsitlemine mitmetes kooliõpikutes.¹

Võtmesõnad: punkluule, siirdeajastu, kirjanduskaanon, laulev revolutsioon, poliitiline angažeeritus

Sissejuhatus

Rääkides siirdeajastu algusest Eestis, ei saa mööda minna punkluulest ning punkluuletajate rollist ühiskondlikes protsessides ja laulvas revolutsioonis. Punkluule oli ühelt poolt kirjanduslik ja subkultuuriline fenomen, teiselt poolt aga 1980. aastate Eesti ühiskonnas valitseva ärevuse ja rahulolematuse omamoodi peegeldus. Nii võiks Eesti punkluuletajaid ja -muusikuid pidada esimesteks

¹ Artikli valmimist on finantseerinud Eesti Teadusagentuuri grant PRG636 „Eesti siirdekultuuri arengustrid (1986–1998)“.

päasukesteks, kes ennustasid, et maailm ei pruugi enam jätkuda sellisena, nagu ta ligi viiskümmend aastat Eesti NSV-s oli olnud. Siinse artikli eesmärgiks ongi siduda eesti punkluule siirdeajastu algusega. Selleks kaardistatakse punkluulet tema algusperioodil 1980. aastate teisel poolel, arutletakse punkluuletajate rolli üle siirdeajastu alguse märgilistes ühiskondlikes sündmustes ning käsitletakse punkluule institutsionaliseerumist ja kirjanduskaanonisse hõlmamist.

Eesti punkkultuur ja punkluule ei ole täiesti läbiuurimata ala. Punkkultuurile on pühendatud mitmeid käsitlusi ja üliõpilastöid ning punkkultuuri esindajad on ise koostanud mälestuslikke kogumikke. Eesti punkkultuuri on uuritud akadeemilisel tasandil üliõpilaste bakalaureuse- ja magistritöodes. Joonas Vangonen on näiteks bakalaureusetöös vaadelnud punki Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis 1980–1991 (Vangonen 2015) ja arendanud seda teemat edasi oma magistritöös „Punkarite roll Eestis ning nende suhted ühiskonnaga 1985–1995“ (2017). Karl-Henri Käämer on bakalaureusetöös uurinud eesti punkluule muutusi 1986–2016 (Käämer 2017) ja magistritöös keskendunud küsimusele, kuidas on punkkultuuri käsitletud kirjandusõpikutes. Lisaks on ta koostanud punkkultuuri teemalised eksamiülesanded põhikooli eesti keele lõpueksamiks (Käämer 2019). Varasematest üliõpilastöödest tuleks kindlasti mainida Leo Luksi proseminaritööd „Punk on surnud. Märkmeid punkluule kohta Eestis“ (1996). Pirjo Turk on kogumikus „Subkultuurid“ avaldanud põhjaliku artikli punkarite subkultuurist „Eesti punk – miilitsast presidendini“ (2013). Artikleid on ilmunud veel mitmeid, nagu näiteks Lauri Sommeri „Haaknõela vari“ (2001), Valner Valme „Punk läheb eest ära“ (2018) ja Tõnis Kahu „Ebapäeva keeldumine“ (2018). Tõnu Trubetsky on koos kaasautoritega koostanud rohkelt illustreeritud mälestuslikud kogumikud „Eesti punk 1976–1990. Anarhia ENSVs“ (Blackbait, Bloomfield 2009), „Haaknõela külm helk. Eesti punk 1976–1990“ (Trubetsky, Lehola 2012) ja „Vaikne hooaeg. Eesti punk 1990–1999“ (Trubetsky, Lehola 2018). Üksikuid käsitlusi on veel, nende hulgas näiteks Jürgen Rooste järelsona kogumikule „Tagasi prügimäele“ (Rooste 2000). Punkluule on

jõudnud ka gümnaasiumi riiklikusse õppekavasse (vt GRÕK 2011) ja kooliõpikutesse. Seda, mis ulatuses ja millised punkluule tekstid leiduvad III–IV kooliastme kirjanduse õppevaras, on oma magistri-töös põhjalikult käsitlenud Karl-Henri Käämer (2019).²

Punkluule on fenomen, mis on praeguseks kujunenud kirjanduskaanoni osaks, nagu kinnitab ka tema käsitlemine eesti kirjanduslugudes (Annus *et al.* 2001, Hasselblatt 2016). Samas oli 1980. aastate lõpus punkluule puhul tegemist luulepilti raputava nähtusega. Punkluule oli lihtsalt niivõrd teistsugune kui 1970.–1980. aastate luule peavool, mida Kajar Pruul on nimetanud järelarbujalikuks ja post- või etnosümbolistlikuks ning mida muu hulgas määratlesid adutav ja terviklik luulemina, stoilise humanismi ja sisemise vabaduse säilitamise kõrgelt hindamine, traagiline alatoon ning tugev koodide ja sümbolite süsteem (Pruul 2000: 176–177). Iseloomulik on see, et punkluule raputav mõju oli tekstide ilmumise suhtes teatud eelnihkes. Nii ilmusid esimesed punkluulekogud alles aastal 1989 (Tõnu Trubetsky „Pogo“ ja Merca (Merle Jäägeri) „Merca by air mail“), punkluule aga levis suuliselt avalikel ülesastumistel ja oli mõjukas juba 1980. aastate keskel. Seega oli algselt tegemist iseäraliku suulise luule fenomeniga. Võib aga öelda, et punkluule oli 1990. aastate alguse kirjandusmurrangute eelkuulutaja.

Punkluule algusajad

Punkkultuuri algust on uurijad ja ka punkkultuuris osalejad määratlenud 1970. aastate lõpuga. Karl-Henri Käämer on märkinud, et „1970. aastate lõpuni jäi see, mida võib määratleda (eel)pingiks, marginaalseks nähtuseks. Punk esines eklektiliselt, selgete tunnusteta. Punkliikumine algas ja sai selgemaks nähtuseks kirjanduses kui ka riietuses ehk välises plaanis 1980. aastatel“ (Käämer 2019: 14). Tõnu Trubetsky hinnangul muutus punk liikumiseks 1980. aastal,

² Ka siinse artikli autor on kirjutanud 1999. aastal ettekande eesti punkluulest, mis oli mõnda aega avalikustatud internetis Tuglase seltsi kodulehel, kuid praeguseks pole see enam kättesaadav. Osaliselt põhineb praegune artikkel sellel varasemal käsitlusel.

kuigi ka varem oli Eestis pungiilminguid olnud (Lehola, Trubetsky 2012: 44). Leo Luks on oma 1996. aastal kirjutatud proseminaritöös markeerinud punkkultuuri eri perioode ja leidnud, et 1980. aastate alguse pseudopungile järgnes pungi esimene põlvkond, mis kestis kuni 1986. aastani (nt punkbändid Punk T, Generaator M, 6. Kolonn). Pungi „kuldajastuks“ olid aastad 1986–1989, kui loomeküpsuse saavutasid Villu Tamme, Tõnu Trubetsky, Merle Jääger (Merca), aga ka paljud teised varjujäänud luuletajad. Ansambleid tegutses palju, tuntumad olid Vennaskond ja J.M.K.E. „Nõukogude“ pungi lõpp oli 1990. aastatel, millele järgnes neopunk. 1990. aastate keskel tekkisid uued kollektiivid, kes jõudsid Luksi hinnangul sinna, kus läänes oldi paarkümmend aastat tagasi: degenerereerunud väikekodanliku ühiskonna hukkamõistuni. „Kuldse põlvkonna“ sarnast tugevat autoriterühma aga enam peale ei kasvanud. (Luks 1996)

Samas ei ole punkluule siiski ainult minevikunähtus. Ka tänapäeval on jätkuvalt punkluuletajaid ja korraldatakse punkluuleõhtuid. Lisaks on punklaule iseäralikul kombel ühendatud koorilaulu traditsiooniga: on korraldatud neli nostalgiahõngulist punklaulu pidu Rakveres (2008, 2011, 2015, 2018).

Küsimusele, miks punkliikumine 1980. aastatel Eestis laialt levis ja populaarne oli, ei ole ühest vastust. Võimalik, et üks põhjus oli see, et visuaalselt eristusid punkarid selgelt ülejäänud inimestest ning oma mässumeelsust ja protesti oli noortel niimoodi kerge demonstreerida – kanti nahkjopesid, haaknõelu, soenguks olid „kukehari“. Teine põhjus oli tõenäoliselt punkmuusika populaarsus 1970. aastate lõpu läänes, kust see jõudis Eestisse peamiselt Soome televisiooni kaudu. End punkarina identifitseerida oli ka vastuhakk nõukogude tegelikkusele ja seose rõhutamine nii lääneliku muusikakultuuri kui ka üldse läänemaailmaga. Samuti võis põhjuseks olla noortekultuurile omane vajadus grupikuuluvuse järele. Paljude jaoks võis see olla lihtsalt hea võimalus kuhugi kuuluda, ilma seda sügavamalt mõtestamata.

Rein Kruusi (1989) järgi olid esimesed märgid punkaritest pärit 1970. aastate lõpust, 1980. aastal oli ansambli Propeller kontserdil

kuulajate hulgas ka salk punkareid loosungiga „Disco mine persse, elagu Propeller“. Trubetsky ja Lehola on nimetanud punkbände, kes tegutsesid juba 1978–1979, nt Cheese, Sex Telegramm, Lao Jõuk, ka Propelleri eelkäija Haak (Trubetsky, Lehola 2012: 38–42).

Rein Kruus kirjutab, et ajakirjanduses võis sõna *punk* esimest korda kohata 1983. aastal, seda küll lendsõna „Punk on lahe“ tutvustamisena (Kruus, R. 1989: 45). Samas oli avalikult sõna *punk* kasutamine ajakirjanduses taunitud, ehkki punkareid võis Tallinnas kohata, eriti nende kogunemisaegs kohvik Moskva ees. Ametlik suhtumine neisse oli eitav, punkarite ja Nõukogude miilitsa konfliktid ning punkarite arreteerimine olid tavalised sündmused. Miilitsa surve tekitas aga omakorda punkarites vastuseisu ja seetõttu tugevat rühmaidentiteeti, mida rõhutati nii välise atribuutika (haaknõelad, needid), väljakutsuva käitumise kui ka oma ideoloogia ja kultuuri väljatöötamisega. Võimalik, et kui poleks olnud ühiskonna tugevat vastusurvet punkaritele, ei oleks punkarite eneseteadvus olnud niivõrd tugev ega leidnud kirjalikku väljundit.

Üheks Eesti punkkultuuri ilminguks kujunes jõuline punkluule, mille levikut ja avaldamist toetasid 1980. aastatel kirjandusringkonnad, nähes selles ühelt poolt uuenduslikkust eesti luulepildis, teiselt poolt toetades punkluules avalduvat protesti kehtiva ühiskonnakorra vastu.

Esimene teadaolev avalik punkkirjanduslik üritus toimus 12. veebruaril 1986 Tallinnas kirjanike klubis Pegasus, kus rohkele kuulajaskonnale kanti ette Merle Jäägeri (Merca), Solveig Ülase (Soku), Tõnu Trubetsky jt teoseid. Ürituse registreeris ka kirjandusajakirja Looming kroonikarubriik: „12. veebruaril oli „Pegasuse“ publikul külas, nagu väljendus ürituse vahetalitaja Juhan Habicht, „„Varblase“ kohviku loominguline aktiiv“ – õhtul nimega „Inglid ja kangelased“ kõlasid punkautorite (Merle Jääger, Solveig Ülase, Andre Lemmik, Villu Tamme, Tõnu Trubetski jt.) teosed.“ (Kroonikat 1986: 427)

Paraku tekitas sõna *punk* kasutamine kirjandusajakirjas Eestimaa Kommunistliku Partei linnakomitees vastuseisu ja sellele

viidates keelustas tollane Loomingu peatoimetaja 19. mail 1986 Tartu Kirjanduse Majas toimunud punküritust kajastava sõnumi (autor Riho Laanemäe) (vt Kruus, R. 1989: 44). Seega oli sõna *punk* kasutamine trükisõnas ikkagi tabu.

Esimene teadaolev punkluule publikatsioon oli 17. mail 1986 ajalehes Noorte Hääel (4 Tõnu Trubetsky ja 2 Merca luuletust). Samas välditi nende luuletuste avaldamisel sõna *punk* kasutamist.

Rein Kruus toob esile, et tegelikku olukorranihet ja *pungi* aktsepteeritavaks muutumist näitavad Ülo Kraani artiklid punkaritest, mis 5. ja 6. augustil 1986 avaldati Noorte Hääles pealkirjaga „Kes on punkarid?“. Ajastule vastavalt oli tekst dotseeriv ja ideoloogilise kallakuga, kuid samas nendib autor, et riigivastast organisatsiooni punkarid endast ei kujuta. Olukorra leebumist näitab ka see, et Ülo Kraan konstateerib: „Ka tänaste punkarite hulgas on noori, kes käivad korralikult tööl, õpivad kõrgkoolides, kirjutavad luuletusi...“ (vt Kruus, R. 1989: 48).

15. aprillil 1987. aastal esinesid Tallinna Kirjanike Majas õhtul „Progress '87“ ühes teiste nooremate luuletajatega Tõnu Trubetsky ja Merca, kaasa tegid ka punkmuusikud. Õhtu oli selle poolest märkimisväärne, et kui seni olid punkautorid avalikkuse ees üles astunud tavalisele kirjanduspublikule, siis sellel esinemisel oli Kirjanike Maja saal täis punkaritest kuulajaid, kes esinejatele aktiivselt kaasa elasid. Rein Kruus on seda õhtut kirjeldanud:

15. aprillil moodustas Kirjanike Maja auditooriumi enamuse punkorientatsiooniga noorsugu, saali publikutäitumus ületas viisaastaku keskmise ning osa publikust audieeris põrandapinnal istuvas või lamasklevas poosis. [...] See oli üks väheseid kordi eesti kirjanduselu ajaloos, kus noori autoreid oli kuulamas just see rohkearvuline publik, kellele noorkirjanike looming võiks adresseeritud olla. Auditooriumi reaktsioonid peegeldasid noorsookeskkonnas spontaanselt väljakujunenud intuiivsete hinnangukriteeriumide suurt ühtelangevust kirjandusringkondades käibivate maitsekriteeriumidega: hea luule võeti hästi vastu, halb

jättis ükskõikseks. [...] Agressiivsuse ilminguid ei ole täheldatud, küll aga heasoovlikku kontaktiotsimist riigi võimuparaadi esindajatega – on andmeid, et Kirjanike Maja juurde ürituse puhul välja saadetud erakorralisele miilitsapatrullile hüüti aknast: „Tulge üles, siin on lahe musa!“ (Kruus, R. 1989: 48)

Seega sai punkluule võidukäik tegelikult tuge kultuuriringkondade soosingust, kes nägid pungis protesti kehtiva ühiskonnakorra vastu. Punkluulet hakati avaldama ning pärast läbimurdeid nii perioodikas kui ka avalikel esinemistel planeeriti toleaegses riiklikus kirjastuses Eesti Raamat noorluuletajate debüütkogude kassetti, kuhu koostaja Joel Sang valis ka punkautori Tõnu Trubetsky. 1989. aastal ilmuski Trubetsky debüütkogu „Pogo“ luulekassetis. Kassetti oli plaanitud ka Merca, kuid tema loobus Eesti Raamatu pakkumisest ja avaldas oma esimesed kaks raamatut „Merca by air mail. Ameerika valimik“ (1989) ja „MercAmerka. Teine Ameerika-valimik“ (1989) hoopis Kanadas Maarjamaa kirjastuses.

Punkluule mõjus 1980. aastate lõpu eesti kirjanduspildis uuenodusliku ja põnevana. Huvitav fenomen on see, et kui kirjandusringkondi köitis uus ja värske luule, siis punkaritele endile oli seos kultuuriga ka omamoodi kaitse miilitsa ja KGB vastu. Võiks oletada, et kirjandusõhtutel esinedes ja oma tekste avaldades demonstreerisid punkarid, et nad pole sugugi heidikud ja huligaanid, keda miilits korrarikkumiste eest arreteerib, vaid tõsiseltvõetavad noored loojad.

Punkluule temaatikast ja poetikast

Eesti punkluule „kuldajastuks“ võib lugeda aastaid 1986–1989. Üldistavalt saab öelda, et punkluuletajad kujutasid endast nii kirjanduslikku kui ka subkultuurset *underground*'i, kelle tekste iseloomustas jõulisus ja intensiivsus, samas lihtsus, kõnekeelsus ja ebatsensuursed väljendid ning terav ühiskonnakriitika. Pungi „kuldajastu“ esilekerkivad autorid olidki Tõnu Trubetsky, Merca (Merle Jääger) ja Villu Tamme, kes on praeguseks ka need autorid, kellega punkluulet ennekõike seostatakse.

Teemaring, millest punkluuletajad kirjutasid, oli suhteliselt lai. Punkpõlvkonna kreedot on Trubetsky väljendanud otsesõnu nihilistliku manifestilaadse „Vennaskonna hümniga“, mis on ka debüüt-kogu „Pogo“ avaluuletus: „Mina olen mittekeegi / Ma ei ole mingi mees / Ükskõik mida ma ei teegi / Olen inimestel ees“ (Trubetsky 1989: 5).

Punkarite maailmavaate avalikuks alusideoloogiaks oli anarhism. Siit pärineb ka põlgus riigi kui institutsiooni vastu, mis langes kokku Nõukogude riigi vastasusega. Seega pole imestada, et anarhia on punkluules üks kesksemaid teemasid. Näiteks ülistavad anarhiat Trubetsky „Anarhia“ ja „Anarhia ENSV-s“, ka pühendas ta luuletuse „Max Stirner“ anarhismi ühele rajajale.

Punkluuletajad kirjutasid ka muinsusromantikast (Trubetsky „Revala hümn“), mustast plagust (Trubetsky „Musta lipu valguses“), Pariisi-ihaluselt (Trubetsky „Teater „Odeon““). See kõik seati vastu diskodele ja baaridele, *yuppie*’likule elule. Punkluuletajate jaoks oli õnn öös ja sõprades, ühiskonna reeglitest loobumises, rokis, seksis, alkoholis, bensiinis (Trubetsky „Täna jälle me joome bensiini“). Punkluules kujutati palju kehalist armastust ja seksi, kuid näiteks Merca „Sängipühad“ oli karm ja julm grupiviisilise seksuaalakti kirjeldus, aga samas ka õrn armastusluuletus. Punkluules leidis ka tõeliselt romantilist armastustunnet (nt Trubetsky „Ma lahkun hüvasti-jätmata“).

Punkluule üks keskne teema oli väljakutsuv sotsiaalkriitika, mis kõlas kokku aastatel 1987–1988 levinud isamaalise luulega. Tera-void poliitilisi tekste kirjutavad punkluuletajad olid näiteks Merca („Maarjamaa“) ja fosforiidisõjast kirjutav Villu Tamme („Käed üles, Virumaa!“). Ühiskonnakriitikaga olid seotud ka luuletused, mis paljastasid totalitaarse riigi vägivalda. 1980. aastate keskel oli nõukogude võimu kuritegudest rääkimine veel väga riskantne, punkluuletajad ei jätnud neid aga võimule ette heitmata: nt Merca luuletus „Kodukased“ rääkis repressioonidest, Villu Tamme „Tsen-sor“ tsensuurist, luuletus „Tbilisi tänavad“ rahvarahutuste mahasurumisest sapöörilabidatega Tbilisis 1989. aastal. Üks tuntumaid

punkarite ühiskonnateemalisi tekste on aga Villu Tamme ja J.M.K.E ironiline laul „Tere perestroika“, kus ühelt poolt pilatakse ametlikku nõukogulikku perestroika-retoorikat, teiselt poolt on aga selle ironia all aimata lootust muutustele.

Veel üks teema, mis punkluules jõuliselt esile kerkis, oli sõda, nii apokalüptiline düstoopiline sõda (Villu Tamme „Tallinn põleb“) kui ka täiesti reaalne, 1979–1989 toimunud Nõukogude Liidu ja Afganistani sõda. Seda sõda käsitlesid punkluuletajad julgelt, hüperboolselt liialdades ja naeruvääristades nõukogude patriotilist ja sõjalist retoorikat. Oli näha, et punkluuletajad põlgasid kõike, mis oli seotud sõja ja sõjaväega. Sõjavastasust andsid nad punkluulele omaselt edasi lihtsavormiliste, enamasti laulusõnadeks mõeldud tekstidega. Valdavaks tooniks oli neis luuletustes läbilõikav ironia ja sarkasm nõukogude võltspaatose ja propaganda suhtes. Näitena võib tuua Villu Tamme luuletuse „Afganistan“: „Võtkem tankid võtkem püssid võtkem noored sõdurid / Sisse uljal sammul mingem pealinna Kabuli / Afganistan Afganistan“ (Tamme 1992: 7). Või teine näide Villu Tamme 1988. aastal kirjutatud luuletusest „Sõjavägi kohustab“: „On karastunud lahinguis me kuulsusrikkad väed / Me kuulsusrikas sõdur hoiab automaati käes“ (Tamme 1992: 57).

Taustaks meenutagem, et Afganistanis sai surma 36 Eesti NSV-st Nõukogude armeesse kutsutud noormeest. Kokku nõudis Afganistani sõda Nõukogude Liidult ametlike andmete järgi üle 15 000 inimelu. See teema oli punkluuletajate jaoks oluline tõenäoliselt seepärast, et paljud punkarid olid noored mehed, keda ähvardas ajateenistus Nõukogude armees. Nende terav reageerimine Nõukogude-Afganistani sõjale oli seotud ohuga ise selles sõjas hukkuda. Näiteks kirjutab Villu Tamme luuletuses „Sõjavägi kohustab“: „Ja ootavad sind ordenid või ootab tinakirst“ (Tamme 1992: 57).

Nagu eelnevatest näidetest näha, on punkluuletajate tekstid lihtsad, nad ei hiilga poetilise vormikeerukuse ega viimistletusega, vaid on pigem naiivselt otseütlevad. Kuna tegemist on ennekõike laulutekstidega, on enamik luuletusi lihtsad, riimilised, ristriimidega. Samas on luuletuste rütm karm, raiuv, nii et neid oleks hea

esinedes mikrofoni karjuda. Mis oli pretsedenditu 1980. aastate eesti luules (erandiks olid siin küll Matti Moguči luuletused ja mõned veel, nt Albert Trapeeži tekstid) ja mille punkluule sisse tõi, oli rämeda kõnekeelsuse ja vulgarismide kasutamine. Merca omakorda tõi luulesse omapärase kirjapildi, kasutades *ks* asemel *x*, *ü* asemel *y*, *ku* asemel *q* jne. Nii võis juba kirjaviisi järgi ära näha, et tegemist ei ole tavapärase luulega, vaid viidatakse pungilikule hoiakule. Merca kirjaviisi hakkasid kasutama ka teised autorid ja võõrtähtede kasutamine saavutas üpris laia populaarsuse.

Punkluule poliitiline angažeeritus

Eesti punkluule juures on eripärane see, et punkluuletajatest kujunesid laulva revolutsiooni võtmefiguurid. Kui Eesti laulev revolutsioon (1987–1991) oli tihedalt seotud traditsiooniliste isamaaliste laulude ja isamaalise rokkmuusikaga (Alo Mattiiseni ja Jüri Leesmendi „Viis ärkamisaegset laulu“), siis lisaks neile olid ka punklaulud ja punkluule oluline osa uue ärkamisaja miitingutest ja rahvuslikest kontsertidest.

Merle Jääger on 2017. aastal meenutanud: „Muidugi sattusin Hirveparki [23. augustil 1987 MRP-AEG korraldatud rahvakoosolekule – P.V.]. Eks ma tundsin rahva seas ära ka seltsimehed KGB Pagari-poisid, kes olid massi infiltreerunud. [...] Siis ma mõtlesin, et okei, kui juba on Siberisse sõit, siis olgu vähemalt asja eest, mitte ainult selle pärast, et ma olen ühe pildi peal koos riigikukutajatega. Läksin ja lugesin rahvale oma luuletuse „Kodukased“.“ (Kerge 2017)

Merle Jäägeri esinemine poliitilisel miitingul ei olnud erand, vaid sellest kujunes pigem reegel. Laulva revolutsiooni ajal, eriti 1987–1989 oli üpris tavapärase, et rahvuslikul rahvakoosolekul peeti isamaalisi kõnesid, lauldi isamaalisi laule ja siis astusid rahva ette punkluuletajad ning esitasid oma luuletusi, või esinesid punkbändid ja laulsid oma ühiskonnakriitiliste tekstidega laule.

Punkarid ei olnud enam paariad, kelle suhtes tunti umbusku ja ebalust, vaid revolutsionäärid koos teiste rahvuslike vabadusvõitlejatega.

Paradoksaalne on see, et algne punk-filosoofia ja maailmavaade on anarhistlik ja eitab mistahes võimu ja riiki. Eestis kujunesid punkaritest ja punkluuletajatest aga poliitilised figuurid, kelle loomine oli poliitiliselt angažeeritud, olles niimoodi vastuolus pungi anarhistliku maailmavaatega. Samuti on mainimisväärne see, et kui traditsiooniliselt on pungi maailmavaade vasakpoolne, siis hilisnõukogude poliitilistes oludes oli punkarite maailmavaade pigem parempoolne ja rahvuslik.

Olles Nõukogude režiimi vastu, protestides ja paljastades oma tekstidega selle inimvaenulikkust ja silmakirjalikkust, olid punkarid samal ajal rahvusliku liikumise poolt, toetades uut ja vaba Eesti ühiskonda. Nii kaalus protest Nõukogude ühiskonna ja ideoloogia vastu üles seotuse teise, rahvusliku ideoloogiaga. Põhjus võib olla see, et revolutsioonilisel perioodil tähendas protestimine Nõukogude korra vastu ja rahvusliku vabadusvõitluse teenistusse astumine seda, et niimoodi toetasid punkarid vabaduse ideed. Ja see samm – vabaduse eest seismine – on kooskõlas ka pungi maailmavaatega.

Nii pole ka imestada, et kui loodi Eesti Vabariik ning selle struktuurid formeerusid ja kindlustusid, siis hajus ka punkarite revolutsiooniline roll. Nemad olid seisnud vabaduse eest ning kui vabadus oli käes ja hakati ehitama uute reeglite ja seadustega ühiskonda, küll teistsugust kui Nõukogude ühiskond, siis tõmbus punkliikumine taas oma nišši ja sai tagasi oma subkultuurse rolli, mis on püsinud kuni tänapäevani. Lühikesel perioodil 1987–1989 olid aga poliitiliselt angažeeritud punkluule ja punkmuusika rahvusliku vabadusliikumise esirinnas.

Punkluule institutsionaliseerumine ja mõju eesti kirjandusele

Lauri Sommer leiab, et eesti punk on kurioosne nähtus isegi maailma taustal ning väidab, et punki ei saa kategoriseerida või käsitleda kirjandusprotsessi osana. „Seda veidram tundub mulle, et käsitlejad pyyavad teda tagasi suruda tavalise nihilismi, pohhuismi, eksistsentsialismi ja, mis juba teisiti tobe – siinse kirjandusprotsessi

raamidesse“ (Sommer 2001: 85). Ka on Sommer skeptiline punkluule antoloogiatesse ja kaanonisse kaasamise suhtes. „Punk pole antoloogiline fenomen, samuti nagu punkmuusika teravamaid palu ei lasta ilmselt kunagi raadio hommikuprogrammis. Seda nähtust ei saa ekstraheerida ja kolvi seest rahvale demonstreerida. Autentsena saab seda ainult läbi elada.“ (Sommer 2001: 86)

Sellistest seisukohadest hoolimata on punkluule oma algsest subkultuursest ümbrusest eraldunud ja saanud nii kirjandusprotsessi kui ka kirjanduskaanoni osaks. Siin võib näha samasugust paradoksi nagu punkarite poliitilise angažeerituse puhul laulva revolutsiooni ajal. Sommer toob esile, et „Läänes ongi pungiga seostuv värk kas D-I-Y *fanzine*’ides või proosas (Martin Millar jt). Ja kuna luule on ikka tõeliselt perifeerne pungiväljendus, siis kohtab eesti traditsioonis ka palju veidrat“ (Sommer 2001: 86). Eestis seevastu ilmusid punkluuletused ENSV vabariiklikes ajalehtedes, riiklikus kirjastuses Eesti Raamat üllitatuna, esineti ENSV Kirjanike Liidu musta laega saalis jne. Kuigi Sommer rõhutab, et punkluuletajad suhtusid oma loomingusse väga irooniliselt ja nende loomingut võib näha ka kirjanduse paroodiana, siis asjaolude kokkusattumise tõttu, kultuuris muudatuste ja uudsuse igatsemise tõttu ja ka 1980. aastate lõpu ühiskondliku eelvuse tõttu vastas punkarite looming nii ühiskonnas kui ka kultuuris eksisteerivatele ootustele.

Võiks öelda, et punkluule institutsionaliseerumine, väljus oma subkultuursest sfäärist analoogiliselt poliitilise angažeeritusega ning sisenes eesti kirjanduse peavoolu ja kaanonisse. See tulek kaanonisse oli aga niivõrd mõjus, et kuigi kaanonit ei lõhutud, siis tänu punkluulega tulnud uuendustele kaanon laienes.

Punkluule jõudmine kaanonisse on klassikaline kirjandusnähtuste kanoniseerimise protsess. Esialgne suuline luule jõudis trükisõnasse ja ka omaette raamatuteni. Punkluule teoseid arvustati mõjukates kirjandusajakirjades ja hiljem käsitleti neid ka ülevaateartiklites, nt mõttevahetuses 1990. aastate kirjandusest Loomingus (Looming 1999–2001) või Kajar Pruuli järelsõnas kogumikule „Varjatud ilus haigus“ (2000). Järgnes punkluule käsitlemine eesti

kirjanduslugudes. Näiteks „Eesti kirjandusloos“ on Mart Velsker teinud ülevaate punkluulest kui fenomenist, tuues esile punkluule lähtekohad: „anarhistlik ideoloogia, „koleduse romantika“, terav kriitika sotsiaalse ümbruse ja heakodanlike tavade suhtes, räme keele- ja vormikasutus“ (Velsker 2001: 631). Lühidalt on vaadeldud ka Tõnu Trubetsky ja Merca loomingut (Velsker 2001: 632). Ka seni viimases eesti kirjandusloos, Cornelius Hasselblatti „Eesti kirjanduse ajaloo“ (saksa k. 2006, eesti k. 2016) on punkluulele pühendatud lõik alapeatükis „Krimi, porno, punk ja *science fiction*“ (Hasselblatt 2016: 636). Punkluulet on käsitletud ülikoolides siirdeajastu kirjanduse loengutes ja üliõpilaste uurimistöodes.

Kanoniseerimise viimast etappi võib aga näha selles, et nagu artikli alguses viidatud, on punkluule lülitatud ka gümnaasiumi riiklikku õppekavasse. Karl-Henri Käämeri magistritööst selgub, et punkluulet on 21. sajandil ilmunud 7.–12. klassi kirjanduse õppevaras otseselt käsitletud lausa kuues õpikus (Käämer 2019). Lisaks punkluule näidetele erinevates õpikutes, on punkkultuuri ja punki põhjalikumalt käsitletud näiteks Priit Kruusi 7. klassi õpikus „Kahekõne“ (2011), kus on muuhulgas niisugune pungi definitsioon: „Punk tähendab autoriteetide ja reeglite eiramist. Punkar soovib olla vaba kõikidest kammitsatest, käituda, riietuda ja rääkida nii, nagu ta ise parajasti soovib. Punkar ei keela ise kunagi kedagi ega lase ennast käsutada“ (Kruus, P. 2011: 172). Samuti sisaldab Jan Kausi gümnaasiumiõpik „Uuem kirjandus“ (2015) põhjalikku alapeatükki „Muutuv ühiskond, muutuv kirjandus: punk ja etnofuturism“. Punk on siin tugevasti seostatud ajalooliste ja ühiskondlike nähtustega 1980. aastatel. Monika Undo gümnaasiumiõpikus „Nüüdiskirjanduse kurvid ja ristmikud“ on punkluulele ja punkkultuurile pühendatud mahukas osa, rohkem kui seda on tehtud teistes kirjandusõpikutes (Undo 2017: 12–17). Peale punkluuletajate tekstinäidete on siin ka pooleleheküljeline ülevaade pungist ja punkluulest (Undo 2017: 12–13).

Seega, hoolimata Lauri Sommeri skepsisest punkluule kirjandusprotsessi lülitamise ja kaanonisse hõlmamise suhtes, on see siiski

toimunud. Punkluule on institutsionaliseerunud. Võib-olla on tegemist tõesti eesti kultuurile eriomase fenomeniga, mis võib tuleneda ka eesti kultuuri väiksusest, et üks subkultuurne marginaalne nähtus saab kultuuri keskmes niivõrd tugeva positsiooni. Samas on punkluule kõnetanud ka laiemat ringi lugejaid kui ainult punkarid ise, mis tähendab, et punkluulel on suurem ja kaasahaaravam tähendus.

Ei tohiks täiesti kõrvale jätta ka punkkultuuri nostalgilist aspekti, mis iseäralikul kombel avaldus punklaulupidude korraldamises, kus laulukoorid esitasid endisaegseid punklaule. Punkkultuuri algsele filosoofiale mõeldes mõjusid need üritused kurioosumina. Samas on seni toimunud neli punklaulupidu ja üks korraldamise põhjus võis olla see, et inimestele oli mälestus punkkultuuri tähtsast rollist 1980. aastate lõpus oluline. Lisaks võis nende laulupidude menu põhjus olla ka see, et punklaulupidu võimaldas inimestel üheks õhtuks mänguliselt kehastuda punkariteks.

Kokkuvõtteks

Punkluule oli siirdeaja alguse nähtus, mis arenes kiiresti subkultuursest nišifenomenist poliitiliselt angažeeritud kirjanduseks ja sisenes jõuliselt eesti kirjanduskaanonisse. Kui punkluule poliitiline angažeeritus jääbki laulva revolutsiooni perioodi, siis eesti kirjanduskaanonisse on punkluule end kinnistanud.

Uutest joontest, mida punkluule eesti kirjandusse tõi, võiks esile tõsta järgmised: kõnekeelsus; madalate kategooriate poetiseerimine; luuletekstide jõulisus ja intensiivsus; terav ühiskondlik protest, mis haakus eriti isamaaluulega aastail 1988–1989; lihtne, raiuv vorm; võõrtähtedega kirjaväsi; luule ja muusika segunemine; agressiivsed avalikud esinemised; eri kunstiliikide süntees.

Sellel kõigel on olnud vahetu mõju eesti luulele ja eriti 1990. aastatel toimunud kirjandusmurrangutele. Kirjanduskaanonis toimusid nihked, punkluule hõlmati sinna ja uued, 1990. aastatel oma loometeed alustanud luuletajad juba arvestasid selle taustaga. Kirjanduspilt oli märgatavalt muutunud.

Punkluule pole aga ainult minevikunähtus, mille kõrghetk oli 1980. aastate lõpus tormiliste ühiskondlike sündmuste ajal. Subkultuurina on punk jätkuvalt aktiivne, korraldatakse punkluule õhtuid, esile kerkivad ka uued punkautorid. Samas, sellist positsiooni nagu siirdeajastu alguses, kui punkluule murdis nii poliitiliste revolutsiooniliste liikumiste kui ka kirjandusvälja keskmesse, punkluulel enam ei ole. Kas see olukord võib muutuda ja punkluule võib uuesti suureks saada, on praegu võimatu ennustada.

KIRJANDUS

- Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele; Velsker, Mart 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.
- Blackbait, Tony; Bloomfield, Cat 2009. Eesti punk 1976–1990. Anarhia ENSV-s. Tallinn: Varrak.
- GRÕK 2011 = Gümnaasiumi riiklik õppekava. Vabariigi Valitsuse määrus nr 2. 06.01. 2011. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus“. – Riigi Teataja. https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/1290/8201/4021/2m_lisa1.pdf# (15.12.2021).
- Hasselblatt, Cornelius 2016. Eesti kirjanduse ajalugu. Tlk Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. Tartu-Tallinn: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kahu, Tõnis 2018. Ebapüha keeldumine. – Sirp 16.03. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/ebapuha-keeldumine/> (15.12.2021).
- Kaus, Jan 2015. Uuem kirjandus. Tartu: Maurus.
- Kerge, Rainer 2017. Merca meenutab Komissarovit: aga niisugune Koma lihtsalt oli. – Õhtuleht 06.03. <https://elu.oh tuleht.ee/791677/merca-meenutab-komissarovit-aga-niisugune-koma-lihtsalt-oli> (15.12.2021)
- Kroonikat 1986. Kroonikat. – Looming 3, 427.
- Kruus, Priit 2011. Kahekõne. 7. klassi kirjandusõpik. Tallinn: Koolibri.
- Kruus, Rein 1989. Progress '87. Saateks. – Vikerkaar 11, 44–50.
- Käämer, Karl-Henri 2017. Eesti punkluule muutused 1986–2016. Bakalau-reusetöö. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut.
- Käämer, Karl-Henri 2019. Punkkultuur III–IV kooliastme kirjanduse õppevaras. Magistritöö. Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut.
- Luks, Leo 1996. Punk on surnud. Märkmeid punkluule kohta Eestis. Proseminaritöö. Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool. Käsikiri.

- Looming 1999–2001 = Mõttevahetus. 1990-ndad eesti kirjanduses. – Looming 1999, 9–12; 2000, 1–12; 2001, 1.
- Pruul, Kajar 2000. Vana sajandi uued luuletajad. – Varjatud ilus haigus. Tartu: Eesti Kostabi Šelts, 175–207.
- Rooste, Jürgen 2000. tagasi prügimäele. – Tagasi prügimäele. Valik eesti punkluulet 20. sajandi teisest poolest. Tallinn: Tänapäev, 111–114.
- Sommer, Lauri 2001. Haaknõela vari. – Vikerkaar 2-3, 81–90.
- Tamme, Villu 1992. Tuvi oli tihane. Tallinn: Tiritamm.
- Trubetsky, Tõnu 1989. Pogo. Tallinn: Eesti Raamat.
- Trubetsky, Tõnu; Lehola, Kalev 2012. Haaknõela külm helk. Eesti punk 1972–1990, Tallinn: Kunst.
- Trubetsky, Tõnu; Lehola, Kalev 2018. Vaikne hooaeg. Eesti punk 1990–1999. Tallinn: Vaiguviiul.
- Turk, Pirjo 2013. Eesti punk – miilitsast presidendini. – Subkultuurid. Elustiilide uurimused. Koost. ja toim. Airi-Alina Allaste. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 79–118.
- Undo, Monika 2017. Nüüdiskirjanduse kurvid ja ristmikud. Tallinn: Koolibri.
- Valme, Valner 2018. Punk läheb eest ära. – Sirp 16.03. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/punk-laheb-eest-ara/> (15.12.2021)
- Vangonen, Joonas 2015. Punk Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis 1980–1991. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Vangonen, Joonas 2017. Punkarite roll Eestis ning nende suhted ühiskonnaga 1985–1995. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut.
- Vesker, Mart 2001. Uue luule aastad. – Annus, Epp; Epner, Luule; Järv, Ants; Olesk, Sirje; Süvalep, Ele; Velsker, Mart. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, 624–645.

SUMMARY

ESTONIAN PUNK POETRY AND THE BEGINNING OF THE TRANSITION PERIOD

The article discusses Estonian punk poetry, which is one of the most interesting literary phenomena during the beginning of the Estonian transition period. Punk poetry had become viable in Estonian culture from the early 1980s and its heyday was at the end of that decade. Punk poets utilised both literary and subcultural landscapes, their texts were powerful and intense, using unconventional poetic language, colloquialisms, obscene expressions and expressed sharp social criticism. Punk poetry developed quickly from a subcultural niche phenomenon into a politically engaged patriotic protest literature in the late 1980s and played a visible role during the Singing Revolution. At the same time, punk poetry entered vigorously the Estonian literary canon, changing and expanding it considerably: bringing new techniques and features to literature. Punk poetry was also a precursor to the literary upheavals of the 1990s. While the political engagement of punk poetry remains in the period of the Singing Revolution, its position in Estonian literary canon is secure. This is demonstrated by the analyses of punk poetry in literary history volumes, the inclusion of punk poetry in the national school curriculum, as well as, its treatment in several school textbooks.

Keywords: punk poetry, transition period, literary canon, Singing Revolution, politically engaged literature (*littérature engagée*)